

BOFIT Online

2001 • No. 5

Pekka Sutela

Venäjän talouden kasvunäkymät

Suomen Pankki
Siirtymätalouksien tutkimuslaitos
BOFIT

Suomen Pankki
Siirtymätalouksien tutkimuslaitos(BOFIT)

PL 160
00101 Helsinki
Puh: (09) 183 2268
Fax: (09) 183 2294
bofit@bof.fi
www.bof.fi/bofit

ISSN 1456-811X (online)
3.5.2001

Helsinki 2001

Tässä julkaisussa esitetyt mielipiteet ovat kirjoittajan omia eivätkä välttämättä edusta Suomen Pankin kantaa.

Sisällys

Venäjä – pieni avotalous	4
Kasvun perusteet	5
Rahan tulo ja meno	7
Kohti talouspoliittista konsensusta	7
Mitä aiotaan?	8

Esitys Suomen pankin siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen 10-vuotisjuhlaseminaarissa Säätytalossa 3.5.01

Hyviin uutisiin Venäjältä ei ole ollut aihetta kovin usein. Vuosi 2000 oli joka tapauksessa häkellyttävän hyvä Venäjän taloudelle. Todennäköisesti se oli jopa paras sitten vuoden 1913. Kokonaistuotanto kasvoi 7,7 prosenttia, investoinnit 17,7 ja vähittäiskaupan liikevaihto kymmenisen prosenttia. Viennin dollariarvo kasvoi 36 ja tuonnin 18 prosenttia. Nettovienti oli noin 25 prosenttia bruttokansantuotteesta ja vaihtotase oli palvelutaseen alijäämästä huolimatta 46 miljardia dollaria eli 19 prosenttia BKT:sta ylijäämäinen. Luku on kansainvälisesti verraten tavattoman korkea, ja merkitsee, ettei Venäjä lähivuosina tarvitse maksutasetukea. Tämä on jo heijastunut Venäjän ja Kansainvälisen valuuttarahaston suhteeseen.

Verotulojen osuus BKT:sta kasvoi usealla prosenttiyksiköllä. Toisin kuin usein edelleen uskotaan, Venäjä on korkeiden verotulojen maa. Verotulojen osuus laillisesta bruttokansantuotteesta on korkeampi kuin OECD-maissa keskimäärin. Sitä paitsi verotulot olivat vuonna 2000 lähes pelkästään rahaa. Edellisinä vuosina jopa puolet verotuotosta saattoi olla muuna kuin rahana. Laajennettu budjetti (keskusvalta, alueet, kunnat ja budjetin ulkopuoliset rahastot) oli suurista velanhoitomenoista huolimatta 3 BKT-prosenttia ylijäämäinen. Tämäkin on toisin kuin 1990-luvulla, jolloin budjetin alijäämä vaihteli viiden ja kymmenen BKT-prosentin välillä. Silloin Jeltsinin hallinto tarvitsi ns. oligarkkien hallitsemia rahoituslaitoksia ostamaan niitä velkapapereita, joilla vaje rahoitettiin. Nyt tätä tarvetta ei enää ollut, ja se näkyi Putinin suhteessa niihin oligarkkeihin, jotka olivat hänen mielestään ottaneet liiallisia poliittisia vapauksia, eli sallineet hallitsemiensa tiedotusvälineiden arvostella Venäjän presidenttiä.

Talouden alhainen monetisoinnin aste on ollut venäläisen kapitalismin ominaispiirteitä. Nyt ruplien kysyntä kasvoi voimakkaasti, kun vaihtokaupan osuus teollisuuden liikevaihdosta laski (huipun oltua 54 prosenttia syksyllä 1998) noin viidennekseen. Vero-, palkka- ja muut maksurästit ovat supistuneet rajusti. Palkat ja eläkkeet maksetaan pääsääntöisesti ajallaan. Työttömyys on vähentynyt voimakkaasti.

Tätä luetteloa voisi jatkaa ja jatkaa. Katsoi lähes mitä tilastoa tahansa, muutos parempaan on selkeä. Poikkeuksena on lähinnä Moskovan pörssi. Sekin on viime kuukausina irronnut NASDAQ:in varjosta. Pörssin viimeaikainen muutos on selvästi parempi kuin kehittyvissä talouksissa yleensä.

Venäjä – pieni avotalous

On selvästi aika todellisuustarkistukselle. Mistä taloudesta oikein puhumme? Venäjä on sitä, mistä luemme kansantaloustieteen oppikirjoista Suomea tarkoittaen: pieni avoin kansantalous. Kansantuote oli viime vuonna käyvillä kursseilla tarkkaan Ruotsin kokoinen. Maailmantaloudessa Venäjä on Ruotsia pienempi tekijä investointien ja kansainvälisen yritystoiminnan vähäisyyden takia. Venäjältä puuttuvat ABB:n, Electroluxin ja Ericssonin kaltaiset menestys- ja menetystarinat. Vienti on kuitenkin 43 prosenttia kokonaistuotannosta, ja kuten jo mainitsin, Moskovan pörssi seurasi viime kuukausiin saakka jokseenkin tarkkaan NASDAQ:in vaihteluita. (Moskovassa noteeratut yritykset ovat enimmäkseen energia- ja infrastruktuurialalla, ja vaikutus tulee sijoittajien mielialan ja likviditeetin kautta.) Tämäkin korostaa Venäjän tosiasiallista integroitumista maailmantalouteen. Kuten tiedämme, yhdentyminen tapahtuu lähinnä Euroopan unionin talouden kanssa.

Lisää todellisuustarkistusta. Kotimarkkinateollisuus, varsinkin konepaja-, kevyt-, tekstiili- ja farmasian teollisuus, kasvoi selvästi energiasektoria nopeammin. Silti deindustrialisaatio on selvä uhka. Puolet teollisuuden investoinneista meni energiatuotantoon. Uusi panostus useille uudenaikaisille aloille on mitätöntä. Uusia vientituotteita ei ole syntynyt huolimatta siitä huikkeasta hintakilpailukyvyistä, jonka vuoden 1998 kriisi toi. Monien suurten neuvostoaikeisten tehtaiden tulevaisuus vaikuttaa lähes toivottomalta. Neuvostoliiton jättämän perinnön arvo mitataan lopullisesti, kun autotehtaita yritetään uudistaa.

Venäjän, kuten usein luonnonvaroista rikkaiden maiden, väestö on köyhä. Rikkauden kirous on tyytymisessä siihen mistä 1970-luvun venäjän oppikirjani lause ylpeili: ”u nas jest vsjo!” – meillä on kaikkea. Antropologit ovat puhuneet köllöttelytaloudesta, taloustutkijat ovat käyttäneet tieteellisemmän kuuloisia termejä. Joka tapauksessa, tilastoitu keskipalkka on noin 500 markkaa, ja 44 prosenttia väestö elää virallisen toimeentulominimin – vajaat 300 markkaa – alapuolella. Vuoden 1998 devalvoituminen laski reaalityuloja kymmenillä prosenteilla, eikä vielä olla lähelläkään kriisiä edeltänyttä tasoa. Erityisesti eläkkeiden toipuminen on ollut hidasta. Tuloerot ovat latinalaisen Amerikan tasolla.

On ilmeistä, että ruplan aliarvostus johtaa venäläisten jamaa turhan paljon synkisteleviin elintasovertauksiin. On myös ilmeistä, että huomattava osa tuloista jää ilmoittamatta. Tammikuussa käyttöön otettu 13 prosentin tulovero näyttää odotusten vastaisesti johtaneen ilmoitettujen tulojen ja myös verokertymän kasvuun. Kokonaisuudessa tulovero on kuitenkin vähämerkityksellinen. Epäilystä ei ole siitä, että tavallinen venäläinen on köyhä.

Kuukausitasolla mitattu teollisuustuotanto ja BKT ovat lopettaneet kasvunsa viime syksynä. Investointien kasvu pysähtyi jo viime kesänä. Kuitenkin nykyisen tason ylläpitäminenkin merkitsisi noin kolmen prosentin BKT:n vuosikasvu. Tuotannon kasvun pysähtyminen ja sen syyt ovat vilkkaan väittelyn kohteena. Tarve rakenneuudistuksiin korostuu. Olisi kuitenkin ennen aikaista päätellä, että uusi lama – tai jopa kriisi – olisi väistämätön. Lienee taas aika painottaa, ettei Venäjän tapahtumien arvioinnissa ole syytä hössäillä.

Kasvun perusteet

Tärkein kaksi vuotta – syksystä 1998 syksyyn 2000 — jatkuneen nopean kasvun tekijä on ollut ruplan aliarvostus. Kun maalla on Venäjän kaltainen tuotanto- ja ulkomaankaupparakenne, vaihtokurssin tasapainon arviointi on poikkeuksellisen vaikeaa. Silti tuntuu ilmeiseltä, että vaikka rupla on reaalisesti vahvistunut jokseenkin kiinteän nimellisen kurssin aikana syksystä 1999 lähtien lähes 40 prosenttia, aliarvostus on edelleen vahva. Tästä kertoo kauppataseen huimaava ylijäämä ja kansainvälisessä valuutassa mitatun keskipalkan alhainen taso. Vaihtotaseen ylijäämä merkitsee määritelmän mukaan, että maahan tulee paljon rahaa ulkoa. Kuluvan vuoden ensi neljänneksellä toteutui jo puolet tälle vuodelle virallisesti ennakoitusta 12-14 prosentin inflaatiosta. Rahan tarjonta, joka kasvoi viime vuonna 54 prosenttia (rupla M2), on vuoden alussa laskenut hieman Toisaalta painetta on varsinkin energian ja muiden hallinnollisten hintojen korottamiseen. Jos tänä vuonna toteutuva inflaatio olisi esimerkiksi 20 prosenttia, on kyseenalaista voidaanko jokseenkin kiinteän nimellisen vaihtokurssin politiikkaa jatkaa. Tästä on odotettavissa merkittävä ja epäilemättä näyttävä kiista, jo keskuspankin ja valtiovarainministeriön erilaisten näkemysten takia. Edellinen ei ole huolestunut reaalisesta vahvistumisesta niin kauan kuin rupla kuitenkin on selvästi aliarvostettu, jälkimmäinen on.

Pidemmällä aikavälillä aliarvostuksen ylläpitäminen on joka tapauksessa varsin vaikeaa, ja sen vaikutukset vähintään kiistanalaiset. Hallitus haluaisi optimistisesti saada WTO-jäsenyysneuvottelut pääosin valmiiksi tänä vuonna. Paine protektionismiin, jonka puolesta mm Moskovan pormestari Juri Luzhkov mutta myös liberaalin talousajattelun doyen Jevgeni Jasin ovat puhuneet, tulee ymmärrettävästi kasvamaan. Tätäkin osaa venäläisestä väittelystä on syytä seurata tarkkaan.

Toinen viime vuosien kasvun tekijä ovat olleet ne tukiaiset, jotka on kohdistettu energian ja eräiden peruspalveluiden käyttäjille pitämällä kotimaiset hinnat varsin alhaisina. Kaasun kotimainen hinta on ollut 10-15 prosenttia vientihinnasta, öljyn 30-50 prosenttia. Sähkömonopolin päällikkö Anatoli Tshubais arvioi, että sähkön saatavuus alittaa tarpeen vuosien 2005-2010 paikkeilla. (Samalla hän haluaa lisätä vientiä, myös Suomeen.) Tarvittavien investointien rahoittamiseksi hän on vaatinut sähkön hinnan nelinkertaistamista 2-3 vuodessa. Ajatus on hallitukselle mahdoton hyväksyä, mutta kuvaa niiden ongelmien mittakaavaa, jotka puhtaasti teknisesti liittyvät ns. luonnollisten monopolien – lähinnä sähkö, kaasu ja rautatiet – uudistamiseen. Kun asiaan liittyy paitsi raha, myös valta, on ymmärrettävää vaikka valitettavaa, että ko. uudistus on toistuvasti lykkääntynyt. Ehdotus sähkösektorin uudistamisesta on luvattu toukokuuksi. RAO UES on jo valmiiksi hankkinut yhden televisiokanavan omistuksen saadakseen viestinsä lävitse.

Vuosi sitten oli tapana kysyä, kuka ja mikä on Vladimir Putin. Nyt tiedämme enemmän, tai ainakin voimme väittää aavistustemme tulleen vahvistetuiksi. Putinin hallinto on sekä luonnollisten monopolien uudistuksen yhteydessä että yleisemminkin osoittautunut paremmaksi kuuntelijaksi kuin talouspoliittiseksi päättäjäksi. Keskustelu siitä, oliko myös 2000 talousuudistusten kannalta ”kadotettu vuosi”, on käynyt vilkkaana. Sitä se ei ollut: talouden rahatalousluonteen voimistuminen on tärkeä seikka, ja ainakin verouudistus ja osin maaudistus etenivät. Silti tarve olisi ollut paljon enempään. Niin kuin parhaat venäläiset analyytikot – sellaiset kuin Vladimir Mau — ennakoivat jo yli vuosi sitten, tilanne oli liian hyvä uudistusten kannalta. Vladimir Putin on tehnyt alusta alkaen selväksi, ettei hän halua mullistuksia eikä epävakautta. Mieli-piteet voivat vaihdella siitä, kuvastaako tämä enemmän huolta tavallisen venäläisen elinolosuhteista, päättäjän luonteen konservatiivisuutta, neuvottomuutta, päättämättömyyttä vai todellisten tavoitteiden salaamista. Joka tapauksessa on ollut liian helppoa lykätä sellaisia päätöksiä, joiden kustannukset jakautuisivat epätasaisesti yhteiskunnassa. Putin näyttää kuuluvan niiden poliitikkojen joukkoon, jotka katsovat ensimmäiseksi mielipidetutkimuksista. Sillä tavoin ei tulla valtiomieheksi. Pariisin klubin velanhoidon ympärillä käyty julkinen kiistely paljasti karusti hallinnon epäyhtenäisyyden ja heikkouden. Silti on miellyttävää todeta, että raha- ja finanssipolitiikka ovat peruslinjaltaan olleet vastuullisia, ja niiden luoma vakaus oli kasvun kolmas tekijä.

Kasvun neljäs, toivottavasti tärkein ja varmasti vähiten korostettu tekijä oli monien venäläisten yritysten sopeutuminen markkinatalouteen. Ne on yksityistetty kummallisilla tavoilla, ja monilla niistä on markkinatalouden yritykselle yleensä vieraita vastuita. Silti ne läpäisivät tulikokeensa. Ne halusivat ja kykenivät käyttämään parantuneen hintakilpailukykyä hyväkseen, ja valtasivat markkinaosuuksia. Venäjän taloudellisen tulevaisuuden kannalta ehkä kaikkein ratkaisevin ja toistaiseksi vastausta vailla oleva kysymys on, onko sopeutuminen ollut riittävää niin että tuotannon kasvu jatkuisi myös heikommalla hintakilpailukyvyllä.

Rahan tulo ja meno

Talouspolitiikan suuri haaste vuonna 2000 oli vaihtotaseen rajun ylijäämän tuottama rahan tarjonnan lisäys. Rupla M2 kasvoi yli puolella, perusraha lähes kaksinkertaistui. Luvut ovat jälleen aivan poikkeuksellisen korkeita. Tasapainon kannalta oli onni, että venäläiset investoinnit ulkomaille jatkuivat ainakin entisen suuruusina ja pankit olivat valmiita makuuttamaan likviditeettiään keskuspankissa. Kun ruplien kysyntä samalla kasvoi – niin kuin olen edellä kertonut — ja budjetti oli ylijäämäinen, välttyttiin 20 prosenttia korkeammalta inflaatiolta. Tänä vuonna ja varmaan tulevinakin vuosina kauppataaseen ylijäämä tulee olemaan pienempi maailmantalouden hidastuvan kasvun ja ruplan reaalisen vahvistumisen vuoksi ja budjetti ilmeisesti korkeintaan tasapainossa. Kun tilaa ruplan kysynnän lisääntymiseen ei ole entiseen tapaan, on inflaatioennusteen laatiminen vaikeaa.

Venäläistä keskustelua seuraten olemme tottuneet puhumaan venäläisistä investoinneista ulkomaille ”pääomapakona”. Jos kyse olisi Suomesta, pääomapaon ajatuskin olisi omituinen. Eihän enää ole mahdollista määritellä, mikä on Suomen kansantalouden kansainvälinen rahoitusasema – tai oikeastaan edes, mikä on Suomen maksutase. Jos Suomeen rekisteröity, lähinnä amerikkalaisten omistama yritys investoi Kiinan japanilaisten omistamilla rahoilla, jotka ehkä tulevat Sveitsistä, minkä kansantalouden investoinnista on oikein kysymys? Huolestuminen valuuttapaosta Venäjältä osoittaa todennäköisesti ajattelun huolimattomuutta, mutta ehkä myös vakaumusta siitä, että Venäjä elää ja sen tulisi elää aivan eri sääntöjen mukaan kuin muiden maiden. Monessa suhteessa, tottakai, eivät vain venäläisen kansalaiset vaan myös talouspoliittiset päättäjät oikeasti elävät eri maailmassa kuin me. Keskustelu heidän kanssaan tuottaa edelleen silloin tällöin kummallisia värinöitä. Niin siitä huolimatta, että toki venäläisessä talouspolitiikan teossa on tapahtunut valtavaa oppimista. 1990-luvulla oli vielä mahdollista, että erittäin vastuunalaiset päättäjät pitivät isoja budjettivajeita, korkeaa inflaatiota, ailahtelevaista valuuttakurssia ja ilmaista rahaa parhaana tienä hyvinvointiin. Nyt sellaista ei enää tapahdu.

Kohti talouspoliittista konsensusta

Hallituksen talouspoliittisen ohjelman kirjoittaminen keväällä 2000 osoitti, että päävirran liberaaleilla on Venäjällä edelleen keskeisin talouspolitiikan muotoilijan rooli. Loppusyksyllä valtiojohtoisuuden kannattajat aktivoituivat uudestaan ns. Ishajevin ohjelman myötä. Osa näistä ajatuksista otettiin mukaan viralliseen ohjelmaan, mutta tätä ei liene syytä dramatisoida. Niin kuin on monesti todettu, ohjelmat, hyvät ajatukset ja hienot tavoitteet eivät ole koskaan olleet niukka luonnonvara Venäjällä. Kysymys on siitä, mitä tehdään käytännössä. Vaikuttaa myös siltä, että ohjelmienkin osalta ristiriidat ovat pikemmin lieventymässä kuin jyrkkemässä. Keskeisen vasemmistolaisen talouspolitiikan ajattelijan Sergei Glazievin, uskotaan olevan siirtymässä näkemyksissään oikealle. Samaan aikaan Jevgeni Jasin – siis liberalismien suurin ikoni — on kaivannut aktiivista rakennepolitiikkaa uhkaavan deindustrialisaation estämiseksi. Tämä tarkoittaisi Jasinin mukaan muun muassa viennin, tutkimuksen ja tuotekehittelyn edistämistä. Kyse ei olisi sen kummemmasta kuin siitä mitä me pidämme Suomen menestyksen yhtenä keskeisenä tekijänä. On kuitenkin epäselvää, olisiko tällaiseen politiikkaan varaa, harkintaa ja kykyä. Siksi ainakin jotkut aiemmin Venäjän tulevaisuuteen hyvin optimistisesti suhtautuneet ajattelijat, esimerkiksi suurliike-elämään siirtynyt entinen talousteknokraatti Sergei Aleksashenko, ovat nyt hyvin pessimistisiä pidemmän tulevaisuuden suhteen. Hän puhuu tulevaisuuden Venäjästä pohjoisena Kuwaitina. Se, kuka olisi Irak, on helppo kuvitella.

Katsoi sitten itään tai länteen, uskoa siihen, että Putinin hallinto loisi uudistusten toisen aallon, ei enää juuri ole. Mahdollisuuksien ikkuna lienee vielä auki, mutta se on sulkeutumassa nopeasti. Uskottavuus edellyttää, että suuria päätöksiä saadaan aikaan tänä keväänä. Vaalien kierros on tulossa jo 2003-2004. Jälleen yhden vahvistuksen näyttäisi olevan saamassa se kanta, jonka mukaan pinochetilainen liberaalisen talouspolitiikan ja autoritaarisen politiikan yhdistelmä on hyvin harvinainen ja todennäköisesti epävakaa. Yksi ja usein toistuva mahdollisuus on, että poliittisesti autoritaarinen johtaja haluaa ajan myötä ulottaa hallitsevan otteensa myös talouteen. Toinen mahdollisuus on, ettei päättäväisyys loppujen lopuksi riitä missään suunnassa, tai että toimeenpanokoneiston toimimattomuus joka tapauksessa estää ainakin radikaalimpien aikomusten toteuttamisen.

Vaalien seuraava kierros on siis vuosina 2003-2004, jos niin käy, kuten uskon. Samoihin vuosiin on povattu uuden kriisin ajoittumista, kun ulkomaisen velan hoitokulut nousevat, tuotantokapasiteetti vanhenee edelleen ja budjetin tasapainon ylläpitäminen vaikeutuu erinäisten menotarpeiden takia. Kyse on tietoisesti lietsotusta kriisimentaliteetista, jonka toivotaan johtavan toimintaan. Se, onnistutaanko tässä, on täysin epäselvää.

Mitä aiotaan?

Toiveikkain mahdollinen tulkinta on, että Putin on nyt valmis käyttämään sitä valtaa, jonka hän lujitti viime vuonna. Hallitus onkin laatinut hyvin laajan ja kunnianhimoisen – luultavasti liian laajan ja kunnianhimoisen — uudistusohjelman tälle keväälle. Siihen kuuluu valtionhallinnon uudistus joka supistaisi byrokratiaa, lopettaisi tarpeettomia virastoja ja tehostaisi toimintaa;

- verouudistuksen täydentäminen uudella yritysverolailla;
- luonnonvaroja koskeva lainsäädäntö, joka parantaisi investointimahdollisuuksia;
- eläkeuudistus, joka siirtäisi painopistettä kohti henkilöllistä rahastointia;
- maa-uudistus, niin että ainakin muun kuin maatalousmaan vapaa kauppa olisi mahdollista;
- vapaampi työmarkkinalainsäädäntö;
- WTO:n jäsenyysneuvottelujen pääosan käynti tänä vuonna;
- uusi budjettilainsäädäntö; ja
- uusi pankkilainsäädäntö.

Lisäksi monilla muilla uudistushankkeilla, kuten oikeuslaitosta, koulutusta ja terveydenhuollon rahoitusta koskevilla, olisi merkittäviä taloudellisia vaikutuksia.

Venäjällä oli viime vuonna täydellinen mahdollisuus tehdä ehkä ratkaisevakin askel kestävänsä kasvun suuntaan. Mahdollisuus on jäämässä käyttämättä. Myönteistäkin kehitystä kyllä tapahtuu koko ajan, ei vähiten yritysten sopeutumisen ja sukupolvien muuttumisen kautta. Mutta Venäjä on joutunut tilaan mitä tutkijat kutsuisivat huonoksi institutionaaliseksi tasapainoksi. Marginaalinen, vähittäinen muutos ei todennäköisesti riitä siitä parempaan tasapainoon siirtymiseen. Tarvittaisiin päättäväisyyttä, kaukokatseisuutta, kykyä kohdata vastustusta ja ennen kaikkea selvää kuvaa siitä, millainen tulevaisuuden Venäjä halutaan.

Nykyisellä menolla Venäjä ei pysty ratkomaan niitä syviä ja pitkävaikutteisia ongelmia, joita yhteiskunnan perustan jatkuva rapautuminen tuottaa. Putin teki tärkeän aloitteen, kun hän äsken sanoi että kaiken lainsäädäntötyön perusta pitäisi olla yhteensopivuus EU:n sääntöjen kanssa. Toteutuessaan tämä olisi tärkeä avaus eurooppalaisen kehitystien puolesta. Mutta lausuma meni lähes huomaamatta niin Venäjällä kuin Unionin maissakin. Ehkä se ei enempää ansainnutkaan – mutta voimmeko kuitenkin olla aivan varmoja?